

Vojtíšek, Břetislav

Hrnčířství v České Lípě

Archaeologia historica. 1983, vol. 8, iss. [1], pp. 139-144

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139448>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Hrnčířství v České Lípě

BŘETISLAV VOJTÍŠEK

Česká Lípa je v naší odborné literatuře obecně známa svou hrnčířskou výrobou. Téměř ve všech pracích, zabývajících se dějinami hrnčířství, nalezneme o ní alespoň zmínku. V některých pracích je uváděna mezi významnějšími středisky hrnčířské výroby — spíše však novověké — v některých publikacích je zmiňována i starobylá tradice zdejšího hrnčířství (Československá vlastivěda 3, 1968; Nekuda, Reichertová, 1968). Do nedávné doby však nebyla např. vůbec jmenována mezi nálezišti červeně malované keramiky (Nekuda, Reichertová 1968), jejíž výroba byla v severočeské oblasti připisována mistrům levínským. V posledních desetiletích a zvláště v posledních letech se však základna pro poznání českolipského hrnčířství značně rozšířila, takže je již možno odpovědně zařadit Českou Lípou mezi nejvýznamnější centra hrnčířské výroby v severních Čechách. Domnívám se proto, že je již vhodná doba, abychom zhodnotili prameny k vývoji českolipského hrnčířství a shrnuli stručně dosavadní naše poznatky, zatím publikované pouze fragmentárně.

Pro poznání dějin českolipského hrnčířství máme k dispozici cenné prameny jak archívní, tak hmotné.

Z archívních pramenů jsou bezesporu nejdůležitější písemnosti, uchovávané v okresním archívu v České Lípě. Nejstarším a co do významu pro počátky hrnčířství v České Lípě jedním z nejpřednějších pramenů je pamětnice města České Lípy z let 1461 až 1720. Pamětnice obsahuje artikule nejstarších českolipských cechů, tedy též hrnčířů, a záznamy o přijímání nových měšťanů a to včetně hrnčířského předměstí, ležícího jižně od vlastního města. Zmínky o hrnčířích jsou i v druhé pamětnici, založené v roce 1524. Tato městská kniha obsahuje ustanovení o cechách a různé záznamy nesporného soudnictví. Významným pramenem pro 2. polovinu 16. století jsou purkmistrovské rejstříky, zachované od roku 1576. Obsahují záznamy o poplatcích za udělení měšťanství se jmény a často i se zeměměstnáním nových měšťanů i zprávy o hrnčířských poplatcích.

Z listin, uložených v okresním archívu se dotýká hrnčířů především schválení řemeslnických pořádků Zikmundem Berkou z Dubé a z Lípé a Kateřinou z Hungerkoštu z roku 1560. Mimořádně významnou listinou pro počátky hrnčířství je obnovení hrnčířských artikulí městskou radou v roce 1655. Další vývoj kodifikuje pak obnovení týchž artikulí roku 1703. Pro poznání města i městských předměstí v době předbělohorské je nepostradatelným pramenem soudobá kronika města, sepsaná pekařským mistrem Krieschem.

Podstatně početnější, obsáhlejší i podrobnější jsou prameny pro století sedmnácté a zvláště pak osmnácté a devatenácté. V tomto období je možno již sledovat podrobně množství dílen, jména hrnčířů, tovaryšů i učňů, jejich pohyb, původ, majetkové a právní poměry v cechu i sociální situaci hrnčířů.

Druhou skupinou pramenů pro poznání dějin českolipského hrnčířství jsou

v muzeu uložené prameny hmotné, umožňující poznání vlastní hrnčířské výroby. Historicko archeologické sbírky zaujímaly ne právě poslední místo mezi předměty muzejního charakteru, shromažďovanými v českolipském muzeu již od doby založení severočeského Excursionsclubu v roce 1878. Přesto však starších nálezů středověké keramiky, jež by bylo možno spolehlivě považovat za doklady českolipské hrnčířské výroby je nepatrně. Lepší možnost poznání hrnčířské produkce poskytly nálezy z padesátých a šedesátých let, kdy při stavebních akcích narušivších hrnčířská střepiště bylo pro muzejní sbírky získáno velké množství prokazatelně českolipského střepevého materiálu — na dvanáct tisíc inventárních čísel — včetně značného procenta červeně malované keramiky (Vojtíšek 1971). Zatím nejhlubší poznání hmotných pozůstatků českolipské hrnčířské výroby včetně zachycení několika vertikálních i horizontálních pecí různých vývojových stupňů a zatím též největší množství stratigraficky podchycené keramiky převážně z 13. až 16. století — na třicet pět tisíc inventárních čísel — přinesl dosud nezpracovaný výzkum, prováděný společně českolipským muzeem a krajským muzeem v Teplicích v letech 1977 až 1979 v mezidobí po likvidaci staré zástavby někdejší hrnčířské čtvrtě a zahájením výstavby nové (Gabriel 1979).

Česká Lípa patřila ve středověku a ještě dlouho do novověku mezi nejvýznamnější města v severních Čechách. Se svými čtyřmi stovkami domů, uváděnými berní rulou, řadila se mezi největší města v Čechách vůbec. Česká Lípa byla městem poddanským a její vrchností byli páni z Lipé, od druhé čtvrtiny 14. století pak Berkové z Dubé a z Lipé. Již ve 14. století byla však Českolipským potvrzena vrchností stejná práva, jakým se těšilo královské město Žitava, to jest v podstatě magdeburské právo, jímž se řídila řada královských měst v Čechách. Díky těmto výsadám a především díky poloze na zemské stezce z Čech do Žitavy stalo se Lipé, jak se tehdy Česká Lípa nazývala, záhy obchodním centrem. Českolipské výroční trhy byly navštěvovány četnými obchodníky a řemeslníky, kteří sem přilížděli po množících se obchodních cestách, spojujících město s Žitavou, Míšní, Děčínem, Litoměřicemi, Mělníkem, Prahou a Boleslaví, nemluvě již o řadě cest lokálního významu. Jedním z řemesel, zaslouživších se o věhlas Lipého jako hospodářského střediska, je jistě na předním místě i hrnčířství.

Ve svém historicko-geografickém popisu českého království uvádí F. M. Vogt na počátku 18. století, že se na českolipském předměstí, zvaném Hrnčířská ulice, vyrábí hrnčířské zboží, jemuž není rovno v celých Čechách a že se výrobky zdejších hrnčířů vyváží i za hranice země, zvláště do Saska a Šestíměstí. Je pravděpodobné, že Vogt význam českolipského hrnčířství zveličil, naproti tomu je však jisté, že po zániku hrnčířské výroby v 19. století ustoupila v našem vědomí Česká Lípa nezaslouženě do pozadí vzhledem k jiným výrobním střediskům, v nichž se keramika vyráběla i později. V našem případě působilo zřejmě sousedství nedalekého Levína, jehož novověká hrnčířská sláva přežila až do století dvacátého a byla — na úkor hrnčířů českolipských — transponovaná i do středověku.

O počátcích českolipského hrnčířství přes velice uspokojujivé výsledky zmíněného již výzkumu mnoho spolehlivého zatím stále ještě říci nemůžeme. Nálezy mladohradištní a raně středověké keramiky z českolipské oblasti — z Mimoně, Svěbořic, Starých Splavů, Rozprechtic, Dubnice, Blíževedel a dalších míst, i z České Lípy samotné — dosvědčují hrnčířskou výrobu v našem regionu již v počátcích městského života i v době předchozí, jde však o výrobu ne-soustředěnou ještě do výrobního centra, které by zásobovalo širší okolí, jak tomu bylo v České Lípě později, v době vyvinutého městského řemesla. Je jistě

zajímavé, že místní tradice si je vědoma starobylostí zdejšího hrnčířství. Jedna verze pověsti o založení města zná hrnčířskou osadu na levém břehu Ploučnice již v roce 1059, kdy její zatopení rozvodněnou řekou dalo podnět k založení České Lípy na vyšším břehu pravém.¹

Donedávna námi jen hypoteticky předpokládaná hrnčířská výroba již pro polovinu 13. století v místech později doložené hrnčířské čtvrtě při kostelíku svaté Máří Magdaleny, založeném snad roku 1253 (Vojtíšek 1971), byla archeologickým výzkumem plně potvrzena, i když množství nálezů z nejstaršího období nese svědčí ještě rovněž pro širší okruh odběratelů. Jedním z významných přínosů výzkumu z let 1977 až 1979 je nesporně prokázání správnosti předpokladu počátků českolipské hrnčířské výroby kolem poloviny třináctého století a její kontinuity od 13. do 19. století. Jistě zajímavá teorie vyslovená J. Smetanou (Gabriel—Smetana, 1980) o spoluúčasti hradištských cisterciáků při zrodu českolipského hrnčířství zůstává zatím jednou z hypotéz.

První historická zpráva o českolipském hrnčířství vztahuje se k roku 1346 a uvádí nás do situace, předpokládající již dosti vysokou úroveň zdejšího hrnčířství a známost jeho výrobků i ve vzdálených oblastech. Tohoto roku si totiž údajně objednal u českolipského hrnčíře zhotovení několika kamen pro svůj hrad purkrabí na Hazmburku.² Závěry ze zprávy vyplývající jsou dnes již rovněž potvrzeny archeologickými nálezy, které poskytly bohatý sortiment hrnčířských výrobků ze 14. století a to v množství, které umožňuje předpoklad širších odbytišť.

Po této zprávě nemáme o českolipských hrnčířích dalších zmínek více než celé století. Zachované listiny o řemeslech ve městě mlčí. Lze předpokládat, že důležité doklady o počátcích českolipských řemesel, a tedy i o hrnčířích, byly zapsány do první, tak zvané uzamčené městské knihy z druhé poloviny 14. století, která se však koncem 18. století ztratila beze stopy. Nejstarší, dosud zachovanou městskou knihou českolipskou, je nyní kniha, kterou si českolipští založili v roce 1461, v době kdy se za Jindřicha z Dubé a z Lípé — králova švagra — poměry na Českolipsku opět uklidnily a město zahájilo po dlouhých husitských a lužických válkách období nového hospodářského rozkvětu. Krátce po založení nové městské knihy, 6. května 1462, předstoupili před městskou radu místní hrnčíři a dali si schválit a do městské knihy vepsat statuty, na nichž se usnesli a jež se zavázali dodržovat. Tento cechovní dokument — jeden z nejstarších v zemi, není příliš mnohomluvný a nedává nahlédnout hluboko do života tehdejších hrnčířů. Prostým způsobem v pěti bodech shrnují se zde hlavní zásady chování hrnčířů: 1. Kdo se chtěl stát hrnčířským mistrem nebo — pokud již mistrem byl — chtěl se usadit v České Lípě, musel si ustanovit ručitele a do jednoho roku zaplatit příspěvek, jehož výše se však neuvádí. 2. Hrnčířští mistři si nesmějí vzájemně odlákávat tovaryše a učně. Tovaryš nesmí odejít bez souhlasu dosavadního mistra. 3. Smlouva mezi mistrem a tovaryšem se uzavírá na takovou dobu, jaká se jeví nejvhodnější jak mistrovi, tak tovaryšovi. 4. O uvolněných místech se rozhoduje v cechu při kvartálních schůzích. Pokud tovaryš místo nepřijme, zůstane volné až do příštího kvartálu. 5. Místři si nesmějí odcizovat hlínu. Kopat musejí alespoň tři délky násady od sebe.

Zanedlouho nato, pokud bychom chtěli věřit pozdější confirmací hrnčířských artikulí, tedy ještě v roce 1488, vyžádali si českolipští hrnčíři a městskou radou dali schválit opis artikulí hrnčířského cechu Nového Města pražského, vydaných téhož roku novoměstskými konšely a potvrzených i králem Vladislavem. Originál českolipského cechovního listu se však bohužel nezachoval. Během třicetileté války, kdy byly cechovní písemnosti hrnčířů uschovány před válečným nebezpečím, utrpěly některé z nich vlhkostí tak, že ze

zmíněné listiny pátý až devátý artikul byly téměř úplně nečitelné. Hrnčířští cechmistři požádali proto v roce 1655 městskou radu o znovupotvrzení artikulí podle předložené poškozené listiny a s doplňky, sepsanými dle paměti mistrů. Opis z roku 1655 neodpovídá zcela artikulím pražských hrnčířů. Především ty části, o nichž se uvádí, že byly v cechovním listu z r. 1488 vlhkostí narušeny, jsou formulovány místy dosti odlišně. Změny jsou však provedeny i v ostatních artikulích, pokud údaje v nich obsažené neodpovídaly již polovině století sedmáctého. Tak především místo požadavku srovnávat se ve víře s kompaktáty požaduje se vyznávání katolické víry. Příjemné do cechu, činící v roce 1488 patnáct bílých grošů a dvě libry vosku, je zvýšeno v opisu z roku 1655 na dvacet kop grošů, u mistrova syna na čtyři kopy grošů. Jako pokuta za nesvěcení svátků požaduje se nyní místo jedné libry vosku již dvě kopy grošů. V pražských artikulích platí učeň za přijetí do učení jednu kopy grošů a jednu libru vosku, v českolipských dvě kopy grošů a dvě libry vosku. Po vyučení požadují českolipské artikule navíc proti pražským dva roky vandru, u mistrova syna jeden rok. Ustanovení článku prvního, čtvrtého, devátého, desátého, jedenáctého, dvanáctého a třináctého se shodují v opise z r. 1655 téměř doslovně s cechovním listem novoměstským z r. 1488. Tyto artikule dávají nám již dobrou představu o zvyklostech českolipských hrnčířů. Vzhledem k dobovým úpravám, jimiž se liší přepis od původního cechovního listu pražského a vzhledem k tomu, že při pořizování opisu pravděpodobně došlo k chybnému zapsání data předání artikulí z Prahy do České Lípy, není možno zaručit, že všechny údaje platí — pouze s výše uvedenými změnami — již pro sklonek století patnáctého. Rozhodně však jde o důležitý dokument, dosvědčující významnost a pokračilost českolipského hrnčířského cechu, jenž ani svými artikulemi nechtěl zůstat za cechem pražským. Současně odchylky v opisu z r. 1655 od artikulí z r. 1488 dokládají sociální a hospodářský vývoj uvedeného mezidobí.

Postavení hrnčířského řemesla charakterizuje i další cechovní list, vydaný v roce 1560 — hromadná konfirmace cechovních práv tehdy v městě samostatně konstituovaných dvanácti cechů oběma českolipskými vrchnostmi.³ V této listině vyhovují Zikmund Berka z Dubé a z Lípé a Kateřina z Hungerkoštu, vdova po Václavovi z Vartemberka, snaze českolipských řemeslníků po omezení přílivu nových mistrů do města a potvrzují v bodě desátém, pojednávajícím o hrnčířích zvýšení příjmemného do cechu na čtyři kopy míšeňských grošů a čtyři libry vosku.

Ve srovnání s jinými hrnčířskými středisky máme v České Lípě poměrně záhy možnost seznámit se i se jmény některých zdejších hrnčířů. Již v šedesátých letech patnáctého století je jmenován mezi členy představenstva kostela svaté Máří Magdaleny jistý hrnčíř Janko. Další jména uvádí městská kniha z roku 1461, v níž je zapsán i zmíněný první hrnčířský pořádek. V této knize jsou mimo jiné i záznamy o udělování měšťanství. Z doby předbělohorské lze v ní nalézt celkem patnáct případů udělení měšťanství hrnčířům, při čemž u řady nově přijatých měšťanů nebo jejich ručitelů není řemeslo uváděno, takže jejich skutečný počet nelze určit. V roce 1465 je např. nám již známý hrnčíř Janko jmenován jako ručitel nového měšťana Petra Holefelta. V roce 1498 získal českolipské měšťanství hrnčíř Mikuláš — zapsán jako Nicolasch hentschir. V dalších záznamech je hrnčířská profese zapsána v podobě toepfer, toeper, tepper, figula. Hrnčířem by snad mohl být i Gurge Tscheppel, městský radní v letech 1539 až 40, 1543 až 44, v roce 1544 ve funkci ručitele psaný Tscepel, pokud bychom jeho jméno vyložili jako přezdívkou, odvozenou od hrnčířské čepele. V druhé polovině šestnáctého století a zvláště pak v pramenech mladších počet hrnčířů, známých podle jména, rychle stoupal.

Celkem pracovalo v 16. až 18. století v České Lípě průměrně třináct až šestnáct mistrů hrnčírů a není proto divu, že se hrnčíři — podobně jako jiné početně silící cechy — snažili o omezení dalšího přijímání mistrů do cechu, jak o tom svědčí list z roku 1560. Přísně bylo rovněž sledováno, aby hrnčírský mistr nevyrobil více, než bylo stanoveno. Ze soudního jednání v roce 1646 dovidáme se na příklad, že podle zvyklostí platných již od r. 1577 nebylo dovoleno hrnčírům pálit více než v jedné peci a že mistr směl držet jen jednoho tovaryše a jednoho učně. Omezována byla zřejmě i konkurence vnější, i když písemnosti tuto skutečnost potvrzující jsou zatím rovněž známy až z doby mladší. V roce 1758 podali např. českolípští hrnčíři stížnost na hrnčíře levínské, že protiprávně přivezli na výroční trh do České Lípy více než jednu fůru hrnců.

Vysoká úroveň, kvantita a obliba výrobků českolípských hrnčírů, doložená pro sedmnácté a osmnácté století spíše prameny písemnými než autentickými nálezy hmotnými, ve srovnání s bohatým materiálem středověkým relativně vzácnými, udržela se až do počátku 19. století. Během 19. století nevyhnula se však ani zdejší výroba úpadku, který se dříve či později projevil v souvislosti s všeobecnou industrializací i u ostatních hrnčírských center, přestože tradice hrnčírských trhů se v České Lípě udržela až do století dvacátého. Přes markantní úpadek českolípského hrnčírství v 19. století pracovalo ještě v 70. letech v České Lípě — v době, kdy již hrnčírský cech byl nahrazen společenstvem a kdy již neplatily zákazy zaměstnávání většího počtu tovaryšů a učňů — pět hrnčírských mistrů, dvacetjedna tovaryšů a sedm učňů. V tomto období a v desetiletích následujících ustupuje však stále více vlastní hrnčírská výroba do pozadí a převažuje výroba kamnářská, kterou se vývoj proslulého českolípského hrnčírství po téměř sedmi stoletích v první třetině našeho věku uzavírá.

Již současný stav našich znalostí o vývoji a významu českolípského hrnčírství, jež jsme v tomto příspěvku stručně naznačili, ukazuje, že kombinací historických a archeologických metod a zpracováním písemných i hmotných pramenů lze i v případě českolípského hrnčírství dřívější poznatky podstatně rozšířit. Výzkum není zdaleka dosud ukončen, nejsou ještě zpracovány početné nálezy z archeologického odkryvu, vyžadující nezbytně při svém množství využití samočinného počítače. Zatím nebyl též prováděn výzkum ve východní části někdejší hrnčírské čtvrtě, kde stávající zástavba čeká teprve na svou likvidaci. Při ní lze v příštích letech očekávat rovněž získání dalších poznatků, především v upřesnění rozsahu hrnčírských dílen v různých stádiích vývoje zdejší hrnčírské výroby. I když tedy počítáme s dalším rozšiřováním našich znalostí, můžeme již dnes zařadit odpovědně Českou Lípu mezi nejstarší a nejvýznamnější střediska hrnčírské výroby v severočeské oblasti.

Poznámky

- 1 Pověst má několik verzí, z nichž nejstarší byla zapsána v 16. století.
- 2 První historickou zprávu o českolípském hrnčírství uvádíme podle Hübsche (Hübsch 1849, 179), jenž však necituje pramen, z něhož čerpal.
- 3 Od roku 1504 do roku 1623 bylo českolípské panství i město Česká Lípa s přilehlými předměstími rozděleno mezi dvě až čtyři vrchnosti.

Literatura

- Ankert H., 1940: Lewin — eine Reihe kleiner Aufsätze, Leitmeritzer Tagblatt, sep.
Budínská J., 1970: Levínská lidová hrnčína, rkp. postgr. práce FF KU Praha
Československá vlastivěda 3, 1968 Praha.
Gabriel F., 1979: Počátky hrnčívství v České Lípě, AH 4, 257—265.
Gabriel, F., Smetana J., 1980: Sídlně historické aspekty města České Lípy, AH 5, 131 až 142.
Hantschel F., 1911: Heimatkunde des politischen Bezirkes Böhmisches Leipa, Böhmisches Leipa.
Hübsch F. L., 1849: Versuch einer Geschichte des böhmischen Handels, Prag.
Nekuda V., Reichertová K., 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě, Brno.
Scheufler V., 1972: Lidové hrnčívství v českých zemích, Praha
Smetana J., 1975: Levínská keramika, Litoměřice.
Vogt F. M., 1712: Gründlich historisch-geographische Beschreibung des jetzt lebenden Königreichs Böhmen, Frankfurt—Leipzig.
Vojtíšek B., 1971: Českolipská středověká keramika, rkp. postgr. práce FF KU Praha.

Zusammenfassung

Die Töpferei von Česká Lípa

Česká Lípa war bereits früher in der Fachliteratur als bedeutendes Zentrum des Töpfergewerbes bekannt. Erst die archäologische Forschung, die in den letzten Jahren im Zusammenhang mit der Liquidierung der einstigen Töpfervorstadt vorgenommen wurde, hat unsere Voraussetzung voll bestätigt, daß die dortige Töpfererzeugung schon im 13. Jahrhundert begonnen und im 14. Jahrhundert einen qualitativen und quantitativen Aufschwung erlebt hat. Die den Töpfern von Česká Lípa im Jahr 1462 bestätigten Zunftstatuten gehören zu den ältesten erhalten gebliebenen Töpferstatuten in den Böhmischen Ländern. Nach dem Jahr 1488, als König Vladislav die Statuten der Prager Töpfer bestätigt hatte, richteten sich auch die Töpfer von Česká Lípa nach der für die Prager Kollegen gültigen Ordnung. Diese Statuten blieben in einer Abschrift aus dem Jahr 1655 erhalten und weisen in manchen Punkten bereits Änderungen auf, die dem 17. Jahrhundert entsprechen. Schriftquellen ermöglichen es auch, seit der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts manche Töpfer namentlich kennenzulernen, und für das 16.—18. Jahrhundert die sich zwischen 13—16 bewegende Zahl der Töpferwerkstätten zu bestimmen, wobei jeder Meister einen Gesellen und einen Lehrling beschäftigen durfte. Es handelte sich demnach in Česká Lípa um eine beträchtliche Produktionskapazität, die imstande war nicht nur die nordböhmischen Märkte zu versorgen, sondern ihre Ware auch über die Nordgrenze Böhmens zu exportieren. In Zusammenhang mit der fortschreitenden Industrialisierung beginnt auch das Töpfergewerbe in Česká Lípa zu verfallen und die dortigen Töpfer wenden sich in steigendem Maß der Herstellung von Ofenkeramik zu. Trotzdem hat sich die Tradition der Töpfermärkte von Česká Lípa bis in das zwanzigste Jahrhundert erhalten.

Obwohl die Erforschung der Töpferei von Česká Lípa noch lange nicht beendet ist, kann man schon heute nach den vorhandenen Erkenntnissen aus historischen und archäologischen Quellen die Stadt verantwortungsbewußt zu den ältesten und wichtigsten Töpfereizentren Nordböhmens stellen, mit ununterbrochenen Erzeugungstraditionen, die vom 13. bis ins 19. Jahrhundert reichen.